

ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

На правах рукопису

ЛИТВІНОВА Тетяна Федорівна

СУСПІЛЬНА ДУМКА УКРАЇНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХУІІІ –
ПЕРВОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ віків: ГРИГОРІЙ і ВАСИЛЬ
ПОВЕТУХИ

07.00.02 – Вітчизняна історія

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

дисертації на здобуття вченого ступеня
кандидата історичних наук

Дніпропетровськ 1992

10 20 990

Робота виконана на кафедрі історії України Дніпропетровського державного університету.

Науковий керівник – доктор історичних наук,
професор ШВИДЬКО Г.К.

Офіційні опоненти – доктор філософських наук,
професор ГНАТЕНКО П.І.,
кандидат історичних наук,
провідний науковий співробітник
Сас П.М.

Провідна установа – Київський державний університет

Захист відбудеться "10" лютого 1993 р. о 13 год
на засіданні спеціалізованої ради К.053.24.08 по присудженню
вченого ступеня кандидата історичних наук в Дніпропетровському
державному університеті /320625. ДСП. Дніпропетровськ-10, про-
спект Гагаріна, 72, Дніпропетровський держуніверситет, корпус І,
аудиторія 604 /.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці держ-
університету.

Автореферат розіслано "10" січня 1993 р.

ВЧЕНИЙ СЕКРЕТАР
спеціалізованої ради, кандидат
історичних наук, доцент

БУТІК І.С.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00814452 (0)

ЛННБ ім. В. СТЕФАНИКА
АН УРСР

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність та особливості постановки проблеми. В сучасній українській історіографії намітився ряд пріоритетних науково-дослідницьких програм, виникнення яких обумовлене синтезом наукових і суспільно-політичних інтересів. До таких програм відноситься інтегральне вивчення історії суспільної думки України. Одним із наукових факторів, що визначають актуальність такого вивчення, є очевидний перекося в бік досліджень соціально-економічних аспектів історії України, який гальмує адекватне сприйняття історичного процесу.

Разом з тим зміни суспільно-політичної ситуації в країні, вихід України на рівень державної незалежності, піднесення національної самосвідомості, культурне відродження потребують наукового осмислення і ставлять перед дослідниками завдання більш глибокого вивчення проблем, що пов'язані з розумінням процесу визрівання національної самосвідомості, формування особливостей української нації, її духовного, інтелектуального, політичного становлення. Суспільний інтерес стимулює наукову думку, визначає її напрямки, є каталізатором при вивченні окремих тем і проблем. Але мова йде не про пряме соціальне замовлення, а про глибокі проблеми культури, про те, що суспільство, яке прагне усвідомити сучасні процеси, неминує звертається до свого минулого, а історик виступає посередником в цій культурній комунікації. А при достатньо високому рівні наукової самосвідомості думка дослідника здатна рухатись в пошуках істини незалежно від соціально-політичної кон'юнктури. Це тим більш можливо, коли крім зовнішніх передумов при вивченні тих чи інших проблем складається в значній мірі ґрунтовні внутрішні наукові передумови.

Стосовно теми даної роботи такими являються, з одного боку, постійно зростаючий в останні десятиріччя інтерес до різних аспектів історії суспільної думки, з другого, - посилення інтеграції між українськими історіографами, що розвивається в руслі вітчизняної науки і історичних думок української діаспори, а також широке залучення до історіографічного об'єкту традиції, які довгий час в радянській літературі носили на собі клеймо "українського буржуазного націоналізму". певний вплив на вибір теми справили традиції дослідження джерел в історії України XVI-XVII ст. та історії суспільної думки, які склалися на історичному факультеті Дніпропет-

ровського університету /М.П.Ковальський,В.А.Мішук,Г.К.Швидько, А.Г.Болдбрух,П.І.Гнатенко та ін./, а також загальні уявлення про значний потенціал невикористаного масиву джерел по даній проблемі.

Інтерес саме до другої половини ХУІІ – першої половини ХІХ ст. викликаний уявленнями про недостатню дослідженість цього етапу в історії України /що в останній час неодноразове відзначалося в літературі¹/ і розуміння важливості даного періоду як переломного. Причому, перелом, пов'язаний з ліквідацією особливостей соціально-політичного устрою, залишків автономії України, торкнувся всіх сфер життя українського суспільства, в тому числі й ідейно-духовної. В цей період відбувається водночас процес пристосування України до нових соціально-політичних умов, вилізання з системи імперії і, в той же час, процес визрівання української національної самосвідомості.

Крім того, з другої половини ХУІІ ст. починається піднесення суспільної думки в Російській імперії, під час якого виявляється елементи диференціації по лініям не тільки соціальної, політичної, філософської, правової, а й національної думки. В зв'язку з цим український матеріал дає багаті можливості для вивчення особливостей процесів, характерних для суспільної думки даного періоду. І водночас, вивчення під таким кутом зору дозволяє розглянути суспільну думку України в більш широкому контексті.

Виходу теми на персоналогічний рівень її вивчення сприяло усвідомлення того, що інтегральне дослідження історії суспільної думки України потребує суттєвого розширення наукових уявлень про безпосередні конкретно-історичні її прояви, які пов'язані з діяльністю на ідейному, духовному поприщі осіб, що роблять свої унікальний індивідуальний внесок, а також розуміння того, що "вивчення... епохи тільки й можливе при детальному вивченні біографій окремих її діячів" /В.Б.Модзалевський/. Такий підхід необхідний для розгляду історії України ХУІІ-ХІХ ст., в історіографії яких відчувається явний дефіцит персоналогічних досліджень.

При виборі для розгляду життя та діяльності Григорія і Василя Полютих автор виходила з історіографічної традиції підходу до цих

¹ Дашкевич Я.Р. Василь Капніст – український політичний діяч // Український історичний журнал /далі: УІЖ/. 1991. № 7. С.78; Забужко О., Мішук В. Нефілософські клопоти філософів // Література на Україні. 1991. № 27; Путро О.І. До питання про форми власності на землі українського козацтва // УІЖ. 1992. № 2. С.64.

фігур як високо репрезентативних в плані вивчення історії суспільної думки України другої половини ХУІ – першої половини ХІХ ст., а також джерельних можливостей та історіографічних передумов. Додатковим аргументом на користь комплексного дослідження світогляду Полетик може служити той факт, що, невідляччись на зауваження, висловлене ще О.Дазаревським про необхідність докладної монографії про Г.А.Полетика та думку В.Горленко про необхідність пильної уваги до визначної особи В.Г.Полетики¹, образи батька та сина, минаючи спеціальні історичні дослідження, стали активно розроблятися в сучасній художній літературі².

Безпосереднім предметом даного дисертаційного дослідження є суспільна думка України другої половини ХУІ – першої половини ХІХ ст., об'єктом вивчення стала громадська діяльність, суспільні, політичні, історичні погляди Полетик, що відбилися в доступних автору різноманітних джерелах та науковій літературі.

Первісна постановка мети і завдань в певній мірі визначалась тим методологічними орієнтирами, які виробились у автора в процесі вивчення літератури по теоретичним проблемам суспільної думки.

Дослідницями неодноразово висловлювалась думка про труднощі наукового визначення поняття "суспільна думка", які обумовлені складністю його природи³. Члал літератури по теоретичним проблемам суспільної думки дозволяє говорити, що саме поняття є достатньо аморфним і погано піддається дефініціям. В мові науки це поняття фактично виконує роль семантичного множиника, пояснення сутності якого, спроби розкрити його конкретні складові призводять не стіль-

¹Дазаревский А.И. Записка Г.А.Поветики о начале Киевской Академии // ЧИОНД. 1896. Кн.ІІ. Стд.З. С.47; Горленко В. Из истории вкнорусского общества начала ХІХ века // Киевская старина. 1893. Январь. С.41-76.

²Хоружий В. Злет і заземлення Григорія Поветики // Дніпро. 1992. № 1-2.

³Коган І.А. К вопросу о предмете истории общественной мысли // Вопросы философии. 1977. № 5; Методологические проблемы истории философии и общественной мысли. М., 1977; Примак В.Г. Общественная мысль как предмет исторического исследования // философские проблемы исторической науки. М., 1969; Пушкарев І.Н. Содержание и границы понятия "общественная мысль" // Отечественная история. 1992. № 3. С.73-81 та ін.

ки до з'ясування, скільки до залутування. Разом з тим це словосполучення міцно входить в структури мислення, стає своєрідним знаком-символом, частиною культури. Тому використання його передбачає певну ступінь свободи в межах загальносміслового рівня. У всякому разі не викличе заперечень вклучення в структуру суспільної думки таких складових як політичне, соціальне, економічне, національне, конфесійне, кожна з яких може базуватись на певних історичних, філософських та інших парадигмах світоглядного характеру.

Складнов філософсько-методологічних проблемов є співвідношення одиничного та цілого, загального й особливого. В даному дослідженні автор виходить з положення про те, що одиничне багатше цілого, так як воно несе в собі риси й загального, й особливого. Подібний підхід є додатковим аргументом на користь постановки теми дисертації. Але вивчення одиничного й особливого можливе тільки в зв'язку з загальним і цілим. Тому в дисертації зроблена спроба через одиничне побачити ціле, та, зіставивши "знімок" загального, який сприйнятий автором дослідження через історіографічну традицію, із "знімок" одиничного, що одержаний в результаті дослідження, отримати матеріал для уточнення загального й виявлення особливого. Це методологічне положення допомогло у пошуках рівноваги при визначенні мети і завдань дисертації.

Метов дисертаційної роботи є реконструкція суспільної думки України другої половини ХУІІ - першої половини ХІХ ст. на основі вивчення суспільної діяльності та поглядів Григорія і Василя Полатик.

реалізація поставленої мети передбачає рішення цілого ряду завдань. В типологічному відношенні весь комплекс завдань може бути представлений у вигляді двох основних груп: завдання евристичного характеру; завдання герменевтичного характеру.

І. Евристичні завдання:

- а/ виявлення, відбір і систематизація джерел, що відбивають різні боки життя та діяльності Полатик;
- б/ експертиза різноманітної за складом і походженням літератури з історії української суспільної думки, яка дозволяє сформулювати надійну історіографічну основу для дослідження мети роботи.

2. Герменевтичні завдання:

- а/ синтез джерельного та історіографічного матеріалу для відтворення життєвого шляху Григорія і Василя Полатик;
- б/ реконструкція історіографічних образів Полатик як діячів української суспільної думки;

- в/ аналіз історичних поглядів та суспільно-політичних ідеалів По-летик;
- г/ розкрити місце батька й сина Полетик в суспільно-політичному житті України даного періоду;
- д/ простежити загальні риси та можливі відмінності в системі поглядів Полетик, виявити об'єктивні й суб'єктивні причини в їх ідейній еволюції.

Методологічна основа дослідження. Досягнення мети і завдань пов'язано з певним конкретно-методологічним різном. Генеральним методом дослідження є персонологічний метод вивчення суспільних явищ. Своєрідність застосування персонологічного методу полягає в тому, що персоналії, вивчення яких становить основний зміст дослідження, виступають не метов, а засобом, тому біографічний принцип не був ведучим при реалізації персонологічного методу.

Персонологічний метод вивіз на схему: особи та їх оточення. При цьому автор керувалась підходами, що запропоновані І.А.Біленьким для рішення проблеми "історик в очах сучасників і наступних поколінь"¹. Але, так як теорія "історіографічного образу" недостатньо розроблена історичних наук, ці підходи послужили і певним методологічним орієнтиром при реконструкції історіографічних образів Полетик в контексті історії думки.

В роботі, з нашої точки зору, вжито сполучення двох методологічних підходів в дослідженні думки: інтерналістського та екстерналістського.

При роботі з текстами нарративного характеру основним засобом вивчення стало порівняння їх як з формально-текстологічної, так і з сутнісно-змістовної точок зору, а також метод, який Н.Я.Евдольманом був визначений як метод "повільного читання", що дозволяє проникнути в серцевину текстів². Певний вплив на автора справили ідеї герменевтичної теорії тексту, що були спряніті в інтерпретаціях, запропонованих Х.-Г.Гадамером³ і преломлені в дисертації че-

¹Біленький И.А. Ученый историк в системе научных коммуникаций. Научно-аналитический обзор. Реферативный сборник /ИНИОН АН СССР/. М., 1983.

²Евдольман Н.Я. Пушкин: История и современность в художественном сознании поэта. М., 1984. С. 52.

³Гадамер Х.-Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики /Пер. с нем. /Общ. ред. и вступ. ст. Б.Н.Бессонова. М., 1988.

рез спробу підійти до всього корпусу текстів Полетик як до одного "микротексту".

Джерельна база дослідження. Головна увага в пошуковому плані була зосереджена на формуванні корпусу джерел особистого походження за принципом: Полетики та їх оточення. В результаті основний зріз в структурі джерельної бази представлений текстами історичних творів, промов, записок, публічних та приватних листів, "думок", "заперечень", щоденників, мемуарів. В середині цього зрізу умовно можна виділити два шари: 1/ тексти, авторами яких були Полетики; 2/ тексти їх сучасників, що несуть інформацію про життя, діяльність погляди Полетик.

Особливі структурно-частинні джерельної бази стали документальні джерела, що відбивають різні боки службової, господарської, громадської діяльності Полетик.

Другий зріз в структурі джерельної бази можна визначити як фоновий. Він представлений різноманітними у видовому відношенні джерелами, які розкривають громадсько-політичну, ідейну, соціально-психологічну атмосферу того часу.

На формування цих двох зрізів вплинуло принципово відмінне рішення питання про критерій достатності інформації. Якщо по відношенні до першого зрізу характерно було прагнення якомога більш широкого і всебічного охоплення джерельного матеріалу без побоювання "інформаційного шуму", то формування другого зрізу вимагало обмежитись найбільш близькими від Полетик концентрами, так як в протилежному випадку неминуче відбулася б підміна мети й завдань роботи. Звідси більш утилітарне й фрагментарне використання джерел другого зрізу. Безумовно, що на їх відбір фактори випадкового й суб'єктивного характеру справили більш значний вплив. Між тим ступінь розробки різних аспектів історії України досліджуваного періоду не дозволяє обмежитись лише історіографічними даними.

Так як всі джерела, що становлять джерельну базу можуть бути систематизовані в дві групи - опубліковані та неопубліковані /причому це поширється на обидва виділені зрізи/, то в роботі відбилась інформація про місце знаходження неопублікованих джерел, відомості про видавця і видавців, що друкували джерела.

В пошуках джерел обмежені архівні зібрання ЦДІА України /Київ/, ЦДІА Росії, ЦДАЧМБ, Петербурзьке Відділення Архіву Академії Наук, ЦДАДА Росії, ДА Чернігівської області, а також документальні зібран-

ня рукописних відділів ЦНБ АН України /Київ/, Російської Національної Бібліотеки /Санкт-Петербург/, Державної Публічної Бібліотеки Росії /Москва/ і архівні фонди Чернігівського Історичного музею, в якому обстежений фамільний фонд Чернігівських поміщиків Полетик.

Апробація і практичне значення дисертації. Основні положення і результати дослідження знайшли своє відображення в публікаціях автора та виступах на двох міжнародних /м.Київ, травень 1991 і м.Дніпропетровськ, червень 1991 рр./, республіканських /м.Львів, 1990 і м.Запоріжжя 1991 рр./ та ряді краєзнавчих і підсумкових наукових конференціях Дніпропетровського університету.

Матеріали, що покладені в основу дисертації, можуть бути використані при створенні узагальнювальних праць з історії суспільної думки, історіографії, джерелознавства України, а також при розробці спеціального курсу з історії суспільної думки. Результати дослідження впроваджуються в учбовий процес шляхом читання лекційних курсів в Дніпропетровському університеті.

Структура роботи обумовлена метов і завданнями дослідження і складається з вступу, чотирьох розділів, заклчення, приміток, списку використаних джерел та літератури.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дисертації, розкривається актуальність, особливості постановки, позизна підходів і методів її розробки. На основі аналізу літератури по теоретичним проблемам суспільної думки визначено ставлення автора до змісту й структури поняття "суспільна думка". А також окреслений предмет, об'єкт, сформульовані мета й завдання дослідження, відзначені особливості рішення історіографічних завдань, дана загальна характеристика джерелознавчого етапу роботи.

В першому розділі - "Матеріали до біографія Григорія і Василя Полетик" - зроблена спроба розкрити інформаційні можливості джерел і літератури для вивчення біографія батька та сина Полетик. Смісл подібного підходу пояснюється необхідністю враховувати зовнішні біографічну канву при аналізі поглядів, інтерпретації окремих бо-ків діяльності і витікає з мети дослідження - вивчення суспільної думки України через творчість Полетик, - до чого залишає можливість лише доторкнутись до біографія, а не занурюватись в них глибоко. Інфор-

націянний зрів глави дозволяє також показати звідки черпається дані, на основі яких в подальшому можлива повна реконструкція наукових біографій. Це представляється доцільним, тому що в науковій літературі немає подібного роду докладних і різнобічних оглядів.

З врахуванням того, що в центрі уваги опиняємося дві персоналії, розподіл матеріалу в розділі проведено по лінії: Григорія - Василь Полетики.

Аналіз літератури біографічного характеру дав можливість одержати первісне уявлення про життя й діяльність Полетик. Доповнити, а також внести уточнення, виправити помилки, що існують в історіографічній традиції, дозволив комплекс різноманітних джерел, найбільшій інтерес серед яких становлять джерела особистого походження.

Увага біографів Григорія Андрійовича /1723/25-1784/ переважно зосередилася на з'ясуванні походження роду Полетик, фіксації основних віх діяльності¹. Найбільший інтерес, як з точки зору змістовної, так і по кількості використаних джерел, становлять дослідження Б.Д. Омельченко, який по суті вперше зробив спробу комплексно підійти до вивчення особи одного з можливих авторів "Історії Русів". Незвелика частка творчого доробку Омельченко публікувалась в 1917-1918 рр.², більшість же чорнових матеріалів зберігається в особистому архіві дослідника в РВ ЦНБ.

Деякі періоди життя Г. Полетики - навчання в Київській Академії, служба в Синоді, останні роки життя - взагалі не знайшли відображення в літературі і частково реконструювати їх автору вдалося на основі аналізу джерел.

Документальні джерела, що висвітлюють київський період життя,

¹Лазаревский А. Сторки, заметки и документы по истории Малороссии. К., 1892. Т. I; Модзалевский В. Малоросийский родословник. К., 1914. Т. 4; Омельченко В. Рід Полетик // Український історик. 1967. № 1-2. С. 59-63.

²Омельчий С. Походження Полетик // Україна. 1917. Кн. I-2. С. 84-99; його ж. Справа за село Окситиці // Там же. 1918. Кн. I-2. С. 69-79; його ж. Сторінка з історії Генерального суду та прокуратури на Україні в другій половині ХУІІ в. // Наше минуле. 1918. № 2. С. 86-98; його ж. Ще про автора "Історії Русів" // Там же. № 1. С. 146-148.

службу в Академії Наук, навчання в академічній гімназії частково опубліковані П.П.Пекарським¹. Їх аналіз дозволяє виправити помилку, яка існує в літературі і стверджувати, що Григорій Андрійович ніколи не був студентом академічного університету, а лише вчився у 1746-1747 рр. в академічній гімназії. А студентом університету у 1750-1755 рр. був його двовірідний брат Григорій Іванович Полетика, також син значкового товарища Лубенського полку, в майбутньому дипломат.

Фамільні акти Полетик, що становлять частину колекції О.М.Лазаревського /РВ ЦНБ/ дають можливість не тільки усунути розходження про час служби Г.Поветики в Синоді, що існують в літературі, а частково проникнути в зміст його службової діяльності. До цього періоду відноситься і початок літературних занять Г.Поветики, який дослідники одноставно пов'язують з написанням для "Віснемеслячних сочинення" статті "О начале, возобновлении и распространении учения и училищ в России и о нынешнем оных состоянии". Ця робота, за думкою польського історика Я.Яновського, мала дуже високий на той час науковий рівень і могла бути взірцем для багатьох², та, ставши жертвою особистої ворожнечи Г.Ф.Міллера і М.В.Домоносова, в свій час не побачила світ.

Найбільша кількість джерел припадає на період роботи Г.Поветики в Комісії по складанню Нового Улохення та служби в Морському Шляхетському Кадетському Корпусі. Документи фонду Морського Кадетського корпусу /ЦДАВМФ/, а також "Прощення" Г.Поветики, "Доношення директора корпусу І.І.Голенцаова-Кутузова в Адміралтейську Колегію /РВ ЦНБ/ висвітлюють характер діяльності Григорія Андрійовича на посаді головного інспектора над класами, ставлення до нього начальства, службову кар'єру. В цей період, як і під час служби в Синоді, він активно займається видавничою діяльністю в друкарні корпусу, що працювала під його керівництвом, в академічній та інших друкарнях Петербургу, що підтверджується також листами Г.Ф.Міллера /ЦДАДА/, В.Г.Орлова /ЧІМ/ до Г.Поветики.

Саме листування цього періоду має можливість встановити, що

¹ Матеріали для истории Имперской Академии Наук. СПб., 1895. Т.8; СПб., 1897. Т.9.

² Janowski L. O wi: znanego, historyi Rosow // Pismotkowna Księga ku uczeniu 45 letniej pracy Prof. Dr. Jozefa Tretiaka. - Krakow, 1913. С. 280-281.

вбирати книги, рукописи, документи Г.Полетика почав не під час роботи в Комісії по складанню Нового Улохення, як стверджували майже всі дослідники, а значно раніше – при підготовці великої праці про книги, друкарні, училища, упорядкуванні каталога друкованим виданням, а також в процесі ведення судових справ, якими він за дорученням батька почав займатись з 1748 р. Таким чином, до початку роботи Комісії Г.Полетика мав як ґрунтовне знання історії та права, так і значну колекцію історичних матеріалів.

Робота Г.Полетика в Улохенній Комісії в літературі висвітлена лише фрагментарно і схематично¹. Це можна пояснити характером матеріалів, що покладені в основу досліджень. Джерелами інформації служили, головним чином, документи, що видавались з 1869 р. Російським Історичним Товариством, та з 1888 р. "Киевскою стариною". Найбільш повно хронологія подій відтворена Г.А.Максимовичем та Зеноном Когутом².

Розширити уявлення про "парламентську" діяльність Полетика дозволяють архівні матеріали фонду Улохеної Комісії /Ф.342, ЦДАДА/, колекції О.М.Лазаревського та Університету св.Володимира /РВ ЦНБ/.

Робота в якості члена приватної комісії "Об образе сборов и образе расходов" взагалі не відбилась в літературі, так як основні джерела – "Щоденні записки приватних комісій" /Ф.342, ЦДАДА/ – не використовувались дослідниками, хоча для біографів вони представляють значну цінність, тому що дозволяють відновити повсякденне життя Полетика – депутата в майже біохронічному вигляді.

Реконструювати деякі аспекти життя та діяльності Г.Полетика, а також останній, український етап, дозволяє епістолярна спадщина.

¹Теличенко И. Сословные нужды и желания малороссии в эпоху Екатериинской Комиссии // Киевская старина. 1890. Август-декабрь; Максимович Г.А. Выборы и указы в Малороссии в Законодательную Комиссию 1767 г. Нежин, 1917; Шевченко Н.В. Общественно-политическое движение на Украине в 60-70-х гг. XVIII века: Автореф.дисс. ...канд. ист.наук. Киев, 1991.

²Максимович Г.А. Выборы и указы...; Kohut Zenon E. Russian Centralism and Ukrainian Autonomy Imperial Absorption of the Hetmanate 1760s-1830s. - Cambridge (Mass.): Ukrainian Research Institute, 1988. - 363p.

Слід відзначити, що листування Полетик, недивлячись на значні втрати, представляє великий інтерес і потребує додаткових дослідницьких зусиль як в плані прочитання, так і в плані подальшого пошуку. Значна частка епістолярної спадщини із архівного зібрання ЦНБ публікувалась О. Назаревським в "Киевской старине" /1893-1895/, частина листування виявлена в зібраннях РВ ЦНБ, ДПБ Росії, РНБ, 5 листів Г.Ф. Шідлера на французькій мові в ЦАДА.

Листування дає можливість простежити наскільки міцними були контакти Г. Полетики з Українцями та співвітчизниками на протязі 27-річної служби в Петербурзі. Його листи архієпископу Арсенію Могиллянському 3 червня 1763 р. з Чернігова та 11 серпня з Ромен /РВ ЦНБ/ спростовують твердження Д.П. Шідлера про те, що Полетика не міг брати участь в Глухівському з'їзді старшин і чинів у вересні 1763 р., так як виконував службові обов'язки в Петербурзі¹.

Останні роки життя Г. Полетики, що відзначені господарськими клопотами, турботами про виховання й освіту дітей, громадськими справами, не знайшли відображення в літературі і можуть бути реконструйовані тільки на джерельній основі. Це, перш за все, листування, матеріали по судовим процесам, документи, що стосуються управління маєтностями.

Особливий інтерес для дослідників представляє особисте, сімейне життя Г. Полетики, так як повна сучасна біографія потребує врахування фактів, що проливають світло на інтимні боки життя і дозволяють проникнути в глибини структури індивідуальних психічних особливостей. Відносно Полетики не відомі спроби вивчення його з цього боку, хоча джерела, які можуть стати основою подібних сюжетів, збереглися і переважно введені до наукового обігу².

Життєвий шлях Василя Григоровича Полетики /1780-1845/ можна реконструювати, перш за все, на основі джерел, так як його висвітлення в літературі халідарне. Короткі біографічні відомості, що представлені В. Горленко та В. Модзалевським³, в подальшому викорис-

¹ Шідлер Д.П. Очерки из истории и юридического быта старой Малороссии. Суды земские, городские и подкоморские в XVII в. // Сборник Харьковского Историко-филологического общества. Харьков, 1896. Т. 8. С. 106, 108.

² Частная переписка Григория Андреевича Полетики /1750-1784/. Киев, 1895.

³ Горленко В. Из истории книжно-русского общества начала XIX века // Киевская старина. 1893. Январь; Модзалевский В. Малороссийский родословник. К., 1914. Т. 4.

та вувались дослідниками без суттєвих доповнень і уточнень.

Заповнити, хоча б в деякій мірі, прогалини дозволяють документи з фамільного фонду Полетик, РВ ЦНБ, ДА Чернігівської області, ЦДІА Росії. Це, перш за все, епістолярна спадщина, формулярні списки про службу, атестати, грамоти, документи, що відносяться до управління маєтностями, "промови" на дворянських зборах, "записки", "Описание г. Ромна и его повета", написане в 1807 р. для Від'яного Економічного Товариства /рукописний варіант, зроблений Ф. Миколайчиком, в РВ ЦНБ/.

На цій основі можна одержати уявлення про зміст виховання і навчання /домашнє, потім Вітебське училище, Віленський університет/, вимоги, що пред'являли батьки, атмосферу, в якій проходило виховання, що необхідно для розуміння впливу батька на дітей, а також про військову службу, яку 20-річний Василь змушений був почати після передчасної смерті батьків.

Формулярні списки про службу, грамоти про нагороди та листування дозволили реконструювати з можливих повнотів громадську діяльність В. Полетика на посаді маршала дворянства Роменського повіту, на яку він обирався двічі /1802, 1805-1812/, а також попечителя роменських богоугодних установ /з 1807 р./.

Першим виходом В. Полетика на громадську арену слід вважати його участь в губернських та повітових дворянських зборах літом 1801 р., коли українське суспільство знову одержало можливість висловити уряду свої погляди на бажаний устрій України. Матеріали, що дозволяють реконструювати цей період життя й діяльності, зберігаються в фонді "Чернігівське губернське дворянське зібрання" /ДА Чернігівської обл./, РВ ЦНБ, ЦІМ.

Свідченнями громадської активності В. Полетика, крім 9 виявлених "промов", можна вважати листи генерал-губернаторам А. Б. Куракіну, Я. І. Лобанову-Ростовському, М. Г. Рєпніну, губернським маршалам В. І. Чарину, А. П. Трошинському, які написані з метою привернути їх увагу до проблем України.

Цікаво, що історичний твір, "накреслення" якого після смерті Г. Полетика стало справою сина /про це мова іде в листі до М. П. Румянцова у 1812 р., який послужив основою вважати Василя Григоровича автором "Історії Русів"/, не знаходить в архівних матеріалах ніякого підтвердження. Лист же до М. Рєпніна від 10 січня 1829 р. свідчить, що в той час, коли "Історія Русів" вже стала відома, В. Полетика ще тільки був готовий взятись за історичну працю, корисну батьківщині.

Якщо громадська діяльність В.Полатики не знайшла належного висвітлення в літературі, то особисте, приватне життя взагалі залишилось осторонь від уваги дослідників. Крім дефіциту уваги до особи Василя, це пояснюється мізерністю джерельної основи, на якій можна розв'язувати подібні сюжети.

В цьому комплексі джерел і літератури до біографій Полатик, не дивлячись на хапачи, що в ньому є, дозволяє вирішувати поставлені в дисертації завдання.

Другий розділ - "Полатики в контексті історіографії суспільної думки України". Даний розділ представляє собою спробу реконструкції історіографічних образів Полатик в контексті історії суспільної думки. Такий підхід, крім суто інформаційних завдань /в'ясування хто, коли, що, як і чому сказав про Полатик/, дозволяє вирішувати й завдання більш адекватного сприйняття автором дисертації процесу розвитку суспільної думки України, місця та ролі в цьому потоку Полатик.

В основі обраного підходу лежить уявлення про те, що об'єкти історичного пізнання в самому пізнавальному процесі виступають не як "об'єкти" в їх натуральному вигляді, а як образи, що являються результатом суб'єкт - об'єктних зв'язків в процесі пізнання. Тобто, квіцде, яке вивчається, зазнає активного впливу з боку тих, хто вивчає.

В розділі простежується еволюція історіографічних образів Полатик в неструктурованому за персонологічним принципом вигляді, що обумовлене специфічною традицією представляти батька та онка як певне ціле в історії суспільної думки.

Еволюція передбачає елементи періодизації. Природа історіографічного образу така, що він формується, умовно кажучи, на доісторіографічному етапі, тобто в період, коли майбутні об'єкти пізнання ще виступають активними суб'єктами історичного процесу. Мова йде про так званий прижиттєвий образ, елементи якого можуть сприйматись дослідником, з точки зору прийнятої інформаційної класифікації, із власне історичних джерел /щоденники, мемуари сучасників, епістолярна спадщина, публіцистика того часу і, в певних випадках, деякі документальні джерела/.

Формування прижиттєвого образу Г.Полатики обумовлене специфікою суспільного життя, в якому розгорталась його інтелектуально-духовна діяльність, тому досить широка відомість в різних колах освіченого українського і російського суспільства не відбилась в джере-

лах в такому ступені та формі, які дозволили б реконструувати цей етап з достатньою повнотою. Але, незважаючи на брак "живої" інформації, є всі підстави вважати, що у сучасників склались досить стійкі уявлення про Г.Полетику як про людину високої науково-історичної ерудиції, збирача і знавця давнини, уявлення, що передались наступним поколіннями. Для вірного розуміння його прижиттєвого образу важлива не тільки кількість і якість інформації, а й хто з сучасників визнав за необхідне сказати. Якщо говорити про історіографічну традицію, то вона була освячена сучасниками Григорія, корифеями російської історіографії Г.Ф.Міллером, М.М.Щербатовим, А.І.Шльоцером.

Іншою передаточною ланкою образу Г.Полетики до наших днів було саме українське суспільство, для якого це ім'я отає своєрідним символом одного з останніх активних борців за збереження залишків українських державних традицій. Тому меморіалізація Г.Полетики являла не через некрологічну літературу й написання мемуарів відразу ж після смерті /в силу відсутності подібної традиції/, а через усні традиції освіченого українського суспільства, в середовищі якого ім'я недавнього ідейного борця набуло сакрального характеру. Але, без сумніву, сакралізації сприяв син Григорія Полетики Василь, який неодноразово підкреслював значення та вплив на нього батька. Так в період затвердження імені Г.Полетики /і з допомогою Василя/ фактично закладена традиція розгляду батька й сина в зв'язку.

В цей же період формується прижиттєвий образ Василя Полетики, при реконструкції якого необхідно враховувати зміни в суспільному житті Російської імперії кінця ХУІІ - перших десятиліть ХІХ ст., коли різні питання стають предметом порівняно широкої уваги. Їхні підстави стверджувати, що у сучасників склались досить тривкі уявлення про В.Полетику як про людину освічену, патріота, збирача й знавця книг та історичних документів, який здатен написати історію своєї батьківщини, людину, що прославилась "либовъво ко благо общему и человеку".

З кінця 10-х і до початку 40-х рр. ХІХ ст. іде процес становлення української історіографії з її специфічним предметом /історія Малої Росії/, з особливими рисами методологічного характеру /етнографізм/, з улюбленими темами і сюжетами. Історія думки як предмет в цей період ще не оформилась.

Як факт історіографічної історія української думки проявляє себе через публікації в 1846 р. О.Бодянським "Історії Русів" з відомою передмовою до неї. Симптоматично, що історіографія українсь-

кої суспільної думки починається з Полетик. По волі випадку /можливо, історіографічного казусу/ їх імена виявились пов'язані з одновидатних пам'яток української думки та літератури кінця XVII - початку XIX ст. і це, з одного боку, імовірно, зберегло Полетик від забуття на окремих етапах, а з другого, - надмірно детермінувало їх подальшу історіографічну долю.

На формування історіографічних образів Полетик наклали помітний відбиток традиції розгляду їх як можливих авторів "Історії Русів", під визначенням цих пам'яток кутом зору, коли позиції, ідеї автора цього історичного памфлету переносилися на Полетик без детального аналізу їх поглядів.

В той же час, порівняно автономне існування дореволюційної, радянської, зарубіжної історіографії, різні світоглядні, ідеологічні, методологічні підходи спричинили цій ряд суперечливих рис в образах Полетик, зникнення одних і появу нових. Г.Поветика фігурує як захисник вузькостанових /М.Василенко, Д.Міллер, М.Марченко, І.Каганов/ та національних інтересів /М.Грушевський, М.Горбань, Д.Дорошенко, О.Лазаревський, О.Оглоблін/, як антикріпосник /к. "Основа", М.Драгоманов/ і як кріпосник, навіть ініціатор закріпачення селян України /М.Литвиненко, Н.Шевченко/, як просвітник /М.Штраге, І.Каганов/ і просто "освічений гай" для якого захоплення просвітищків літературов лише давня мода /Н.Шевченко/. В радянській історіографії "зникає" характеристика Полетик як "патріотів малоросійської вітчизни".

Прижиттєвий образ Василя Поветики фактично не набув розвитку в історіографії. Із образів Г.Поветики "виходить" письменник - крист, але з'являється просвітник, "грунтовно знайомий з досягненнями європейської, особливо французької, просвітищків думки".

Це відчувається єдності думок при визначенні для Поветики ролі історії. Для одних авторів /М.Василенко/ історія - основа світогляду батька й сина, для других /В.Шурат, І.Каганов, П.Магочий/ - звернення до історії - лише слідство практичних потреб, якими пояснюється інколи й інтерес до збирання книг і документів.

Спроба віднести Поветик до тієї чи іншої течії суспільної думки також наводить на труднощі, так як Григорія Андрійовича вважають і монархістом /М.Марченко/, і республіканцем /Зенон Когут/, і лібералом /М.Драгоманов/, і консерватором /Н.Шевченко/, і демократом /М.Василенко, М.Штраге, З.Хижиях/, Василя Григорійовича - монархістом /М.Марченко/, ліберал-демократом /М.Драгоманов/, представни-

ком революційної радикальної думки /І.Франко/. Полетикам водночас властиві шляхетсько-автономістичні /Д.Яновський, О.Оглоблін, М.Литвиненко/ та національно-автономістичні прагнення /М.Драгоманов, Д.Дорошенко/.

В історіографічному образі Полетики-батька тривков залишається характеристика його як освіченої людини, перекладача, автора історичних творів, депутата, збирача книжок і документів з історії України, а в образі Полетики-сина - письменника, автора історичних творів, збирача, що, без сумніву, є показником визнання в історіографії суспільної думки України. В той же час відсутність спеціальних праць по вивченню поглядів, ідеалів не дає можливості одержати повну, вичерпну картину.

Третій розділ - "Аналіз історичних поглядів і суспільних ідеалів Полетик". Щоб ясно представити колізії між ідеальними прагненнями і можливостями їх реалізувати в конкретно-історичних умовах в розділі реконструйовані історичні погляди й суспільні ідеали Полетик в відриві від їх практичної діяльності.

Аналіз поглядів і ідеалів ускладнило відсутність прямих відвертих висловів батька й сина з приводу їх кредо. Звідси прийшлося спиратись на не дуже велике, але різноманітне за складом і змістом коло джерел.

Для рішення аналітичних завдань даного розділу найбільш адекватним є групування джерел за жанровим принципом. В основу групування були покладені ідеї герменевтичної теорії "тексту", що дозволили піти до всієї сукупності відомих текстів Полетик як до єдиного "макротексту", в якому один розділ написаний батьком, другий - сином. В рамках кожного "розділу" є свої структурні частини, розуміння смислу яких неможливе без врахування жанрової різноманітності текстів Полетик.

В розділі "Григорій Полетика" виділені такі жанрові групи: а/ оригінальні твори наукового характеру; б/ публічні промови; в/ замітки публічно-ділового та приватно-ділового характеру; г/ листи; д/ переклади; е/ присвяти, вступи /"предуведомлення"/ до перекладів; є/ бібліографічні описи; ж/ збірники документів історико-правового характеру; з/ виписки з історичних документів.

Тексти В.Полетики представлені: а/ оригінальними творами наукового характеру; б/ публічними промовами; в/ записками публічно-ділового та приватно-ділового характеру; г/ листами; д/ бібліографічними описами.

В розділі проведений джерелознавчий аналіз текотів, на основі яких аналізуються погляди й ідеали Полетик. В результаті встановлено, що "Речь "О поправлении состояния Малороссии"/опублікована О.Лазаревським в "Киевской старине" /1882/ без посилання на авторство/належить саме Г.А.Полетичі і є одним з перших проявів його громадсько-політичної активності.

Безпосередньому аналізу поглядів передувала реконструкція періоду "перісного інтелектуального нагромадження", становлення Полетик як мислителів. Це дає можливість стверджувати, що саме інтелектуальна, морально-етична, духовна атмосфера Києво-Могилянської Академії була основою формування світогляду Г.Полетика, антична класика і патристика на все життя стали для нього джерелом творчих імпульсів. Не заперечуючи певного впливу ідей Просвітництва, з якими Г.Полетика був добре знайомий, необхідно відзначити, що французька просвітницька думка не стала структуроутворюючим чинником його світогляду і якщо можна говорити про нього як про типового просвітника в другій половині XVIII ст., то не в суто термінологічному сенсі, а лише маючи на думці, що він своє діяльність - письменник, перекладач, педагог - об'єктивно сприяв поширенню освіти. Він скоріш гуманіст, що живе в епоху Просвітництва.

Для В.Полетика в значній мірі визначальним був вплив батька. Можна говорити й про безпосередній вплив французької просвітницької думки, а також ідей преромантизму, проторомантизму. Хоча про "романтизм" Василя слід згадувати із значними застереженнями. Мова йде не про стиль мислення, а, скоріш, про стан думі, що чинить опір пануванню раціоналізму. Можна відзначити також вплив сентименталізму і релігійного руху, ідеї якого на Україні знайшли своє втілення в діяльності масонських організацій та Біблійського товариства.

Звичайно, не тільки ідейна та інтелектуальна атмосфера епохи впливала на формування Полетик. Активна включеність в повсякденність, участь в громадському житті, російська діяльність не могли не покласти відбиток на погляди, ідеали.

В загальних історіографічних схемах розвитку суспільної думки України імена батька й сина Полетик згадуються як правило разом, без диференціації їх ідеалів, історичних поглядів, причому в такому контексті, який не залишає сумнівів, що мова йде про глибоку ідейну єдність¹.

¹Василенко Н. К истории малорусской историографии и малорусского общественного строя // Киевская старина. 1894. Ноябрь, С.242-270;

Аналіз історичних поглядів та суспільних ідеалів дозволив виявити не тільки єдність в поглядах, але й суттєві відмінності, які проявляються навіть в ставленні Полатик до історії /хоча Василь використовував історичні екскурси батька майже без змін/.

Значна частина історичних інтересів Г.Полатики лежить в галузі історії права та суспільних станів, причому історія виступає не тільки як обґрунтування, а й як спосіб формування ідей. Для В.Полатики історія – це "нравозповчальний підручник", головна функція якого полягає у вихованні любові до своєї батьківщини, перш за все, на національних прикладах.

Раціональний стиль мислення Г.Полатики, "здоровий глузд", вплив синкретичних, універсалістських ідей просвітницької історичної думки ускладнювали чисто національний погляд на власну історію, який проявляється у Василя, особливо в підходах до видатних осіб української історії. Але й батько, й син широко використовували звернення до минулого при викладанні своїх соціально-політичних поглядів, причому кожний виходив з конкретних історичних умов свого часу.

Г.Полатика жив в період, коли ще існували старі структури українського суспільства з їх внутрішніми протиріччями, коли зовнішній тиск не був так помітний. Тому занепад України він пояснював, перш за все, внутрішніми причинами і зважав, що вихід з кризи залежить від самого українського суспільства. Причому в новій українській еліті Григорій бачив силу, яка здатна очолити процес перебудови. Він виступав за представницьке управління Україною виборими із шляхетства, козацтва, міщан, які спільно вирішують всі проблеми на загальних радах, сеймах, сеймиках /при необхідності, для вирішення складних загальних питань, залучають навіть селянство/.

З точки зору традиційних маркіровок Г.Полатику можна назвати прогресивним консерватором, тому що він виступав за широку реорганізацію всіх сфер життя українського суспільства "за прикладом освічених народів", але згідно з нравами, традиціями, звичаями народу. У відносинах України і Росії він, по суті, сформулював принцип федералізму, який білях конкретно та глибоко буде розвиватись суспільно-думков XIX ст.

Знищення залишків української автономії в кінці XVIII – на почат-

---

Дорошенко А. Огляд української історіографії. Прага, 1923; Горбань М. Нариси з української історіографії. Харків, 1923; Марченко М. І. Українська історіографія /з давніх часів до середини XIX ст./ . К., 1959.

ку XIX ст. призвело до фактичного стирання значного комплексу протиріч, пов'язаних з існуванням старих соціальних устоїв. Це сприяло сакралізації минулого в очах тих, хто виступав носієм української національної самосвідомості.

В.Поветика занепад України вважав наслідком зовнішнього втручання і, закликаючи співвітчизників до патріотизму, в той же час, надії на відродження пов'язував з прихильністю уряду. Але він виходив з розуміння своєрідності України і повноцінне її існування пов'язував з відновленням національних соціально-політичних інститутів на новому рівні. Поветику-сина можна віднести до діячів, які йшли по шляху індивідуального самовдосконалення і практики "малих справ". Він не був прибічником радикальних змін в суспільстві, але виховання, приклад батька, громадянська позиція не дозволяли замкнутися на собі, обмежитись суто поміщицькими інтересами.

Зміни цінносних орієнтацій, тропологічних зразків, а також психологічні особливості Василя стали причиною відмінної від батькової трактовки багатьох етичних понять. Відмінності проявляться і в ставленні до закону. Якщо Григорій виступав як врятує, для якого право, закон найвище за все, то для Василя найвищим законом є почуття жалю до ближнього. Його світогляд несе на собі відбиток більшої релігійності. Якщо батько тяжів до стоїчеського ригоризму, то син все більш схилився до містичного православ'я, що в цілому вписувалось в світоглядну тенденцію російського суспільства перших десятиліть XIX ст. Але ступінь ідейних та етичних відмінностей не слід перебільшувати, так як один із смислів свого життя Василь бачив у відданості пам'яті батька і свій обов'язок синя сприймав на рівні добровільно принесеної "Ганібалової клятви". Поветика-молодший в певній мірі свідомо виступав реаніматором ідей батька.

В розділі також висловлена авторська позиція відносно цієї історіографічної традиції, що зв'язала "Історію Русів" з іменами Поветик, висловлена солідарність з дослідниками, які заперечували авторство Поветик¹. Разом з тим зроблена спроба додаткової аргументації на користь цієї точки зору на основі порівняння текстів Поветик та "Історії Русів". Висновки дозволили сформулювати одне з положень, що вносяться на захист.

¹Возняк М. Псевдо-Кониський і псевдо-Поветика /"Історія Русів" у літературі і науці/. Львів; Київ, 1939; Флєблін О. Яди старої України. Мюнхен, 1959; Яковлів А. До питання про автора "Історії Русів" // ЗНТШ, 1937, Т. 154 т. 1 квіт.

В четвертому розділі – "Громадська діяльність Полатик: ідеали та дійсність" – не тільки реконструйовано громадську діяльність Полатик, а й показано в якому життєвому контексті відбувалось формування та розвиток їх світогляду, ідеології. Подібний підхід і його реалізація дали можливість наблизитись до розв'язання проблеми взаємодії української ідеології з реаліями українського історичного процесу. Тому автор прагнула вести аналіз на двох рівнях: перший – конкретно-історичний, на якому виявлені основні моменти в громадській діяльності Полатик і розкрито зміст цієї діяльності, другий можна назвати гіпотетичним, так як реконструкція діяльності поєднується із спробов визначити місце і роль батька та сина в суспільному житті України, а також з виявленням кореляції між ідеалами та дійсність.

В функціональному відношенні саме за допомогою даного розділу здійснюється вихід від Полатик до історії суспільної думки України. Звідом й висновки розділу мають відповідну спрямованість. На прикладі діяльності можна простежити зміни, що відбувались в житті українського суспільства в др. пол. XVII – першій пол. XIX ст., а також виявити деякі тенденції в еволюції суспільної думки України.

Безпосередній вплив на сучасників, участь в розробці та написанні колективних "Прошень" – програм, безперечне лідерство в Уложенія Комісії, ідейне керівництво діяльностей дворянських зібрань під час розбору дворянства свідчать про значну роль Г. Полатики в суспільному житті. Активна громадська позиція, освіченість, ораторський талант, здатність акумулювати та генерувати основний спектр ідей українського суспільства, ставлять його в центрі боротьби, на чолі українських автономістів.

Разом з тим протиріччя між ідеалами та дійсність, які найбільш яскраво проявились у Полатики-сина, помітні ще у батька. Суть протиріч Григорія полягає в тому, що відносна готовність української еліти до реформування з метою збереження і зміцнення самостійності України нашкодило на протилежні інтереси імперської системи, що проводила швидлявання всіх своїх частин, а також в кризі просвітницької ідеології, в неможливості примирити ідеї всевітності з занепокоєністю українського патріота національними проблемами.

Якщо Полатик-батько – голова руху, табору автономістів, то вже син – "архаїст", виняток, один з небогаток. Василь був далекий від нових тенденцій, які зароджувались в суспільному русі України в 20-40-і рр. XIX ст. Ці відмінності між батьком та сином – один з

клевців до розуміння динаміки українського історичного процесу. Його особливості дозволяли Г.Полютичі практично до кінця своїх днів залишатись в центрі суспільного життя, по-різному відстоювати автономні права України. Василь же, який почав свою діяльність досить радикальних програм, поступово відійшов від боротьби за свої ідеї та реалізувався в благодійності. Але його можна розглядати як одного з охоронців традицій, що створювали умови для нового етапу культурно-національного відродження.

- В заключенні підведені підсумки дослідження та сформульовані висновки, які стали основою положень, що виносяться на захист:
- досліджувана проблема має достатню історіографічну і дисерваційну основу;
  - батько й син Полютички, незважаючи на значну близькість своїх соціальних, політичних, історичних поглядів, представляють в суттєво-містковому плані різні етапи в історії суспільної думки;
  - "Історія Русів" безпосередньо не пов'язана ні з інтелектуальною, ні із збирацькою діяльністю Полютички;
  - в "генетичну" систему української суспільної думки як окремого самоусвідомлюючого себе напрямку були закладені ідеї соціально-адміністративного автономізму та політичного централізму;
  - соціально-політичні, історичні погляди Полютички та їх громадська діяльність репрезентативно відбивають шляхи розвитку суспільної думки і історичної долі України другої половини XVIII-першої половини XIX ст.

Основні положення дисертації знайшли своє відображення в наступних публікаціях автора та статтях, що подані до друку:

1. Історія Сумщини з трудах В.Г.Рубана // Тезиси докладов и сообщений первой Сумской областной научной историко-краеведческой конференции. 5-6 апреля 1990 г. Суми, 1990. С.143-144.
2. Культура та побут українського народу другої половини XVIII ст. у працях О.Ф.Шафонського // Минуле Сосниць та її околиць. Чернівці, 1990.- С.67-68.
3. Культурні процеси на Україні в XVI-XVIII ст. // Проблеми історії національно-визвольного руху на Україні в період феодалізму та капіталізму: Матеріали Республ.наук.-теор.конф. 8-10 січня 1991 г. Київ-Запоріжжя, 1991. С.63-64.
4. До питання про історичні погляди та соціальні ідеали Григорія і Василя Полютички // Історія суспільної думки Росії та України XVIII-початку XX ст. Дніпропетровськ, 1992. С.53-64.

Григорій
 Підписано: Д.Г. Зінов'єв
 5/120

1169420

AB 26.490